

УДК 94:[329.73(477)"1950"] (075.3)

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-6\(34\)-593-611](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-6(34)-593-611)

Пасічник Наталія Сергіївна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософських та політичних наук, Білоцерківський національний аграрний університет, Соборна площа, 8/1, м. Біла Церква, тел: (097) 770-98-29, <https://orcid.org/0009-0007-1694-9906>

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ СЕРЕДИНИ ХХ СТ. У СУЧАСНИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню різних аспектів українського національного руху середини ХХ ст. у сучасних шкільних підручниках з історії. У 2018-2019 рр. з'явилося нове покоління підручників з історії України для 10 і 11 класу, в яких достатньо ґрунтовно показано український національний рух середини ХХ ст., етапи його становлення та розгортання, ідеологію, форми боротьби, відзначено роль окремих особистостей у національно-визвольному русі. Затвердження нових програм з історії у 2022 р. зумовлює появу нової шкільної літератури. Сучасні шкільні підручники з історії України, окрім базового тексту, містять карти, ілюстрації, схеми, фотографії, творчі завдання з метою розвитку ключових компетентностей учнів.

У підручниках з історії України для 10 класу українських національних рух розглядається в контексті тем «Західноукраїнські землі в міжвоєнний період» та «Україна в роки Другої світової війни», де йдеться про створення ОУН, її ідеологію, різні форми діяльності, лідерів організації та розкол на дві частини на початку Другої світової війни, формування різних українських збройних підрозділів, зокрема УПА та її роль у національно-визвольному русі. У підручниках для 11 класу розкрито розгортання та поступове згасання українського національного руху на завершальному етапі Другої світової війни і у повоєнний період, проаналізовано причини його поразки. Найінформативніше український національний рух відображено в підручниках авторства О. Струкевича, М. Мудрого та О. Аркуші.

У висвітленні українського національного руху в шкільній літературі помітно домінує політично-мілітарна складова, натомість мало уваги приділено духовним та культурним аспектам, історії повсякдення. Також неповним є висвітлення діяльності Провідників ОУН, зокрема С. Бандери та А. Мельника, на завершальному етапі Другої світової війни та у повоєнний час. В окремих підручниках можна зустріти і деякі розбіжності у тлумаченні епізодів українського національного руху.

Ключові слова: шкільний підручник, український національний рух, Організація українських націоналістів, Українська Повстанська Армія, Друга світова війна, націоналізм

Pasichnyk Nataliia Serhiivna PhD in History, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophical and Political Sciences, Bila Tserkva National Agrarian University, Sq. Soborna, 8/1, Bila Tserkva, tel.:(097) 770-98-29, <https://orcid.org/0009-0007-1694-9906>

THE UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT OF THE MID-TWENTIETH CENTURY IN MODERN SCHOOL HISTORY TEXTBOOKS

Abstract. The article is devoted to the coverage of various aspects of the Ukrainian national movement of the mid-twentieth century in modern school history textbooks. In 2018-2019, a new generation of textbooks on the history of Ukraine for grades 10 and 11 appeared, which thoroughly describe the Ukrainian national movement of the mid-twentieth century, the stages of its formation and development, ideology, forms of struggle, and the role of individuals in the national liberation movement. The approval of new history curricula in 2022 leads to the emergence of new school literature. Modern school textbooks on the history of Ukraine, in addition to the basic text, contain maps, illustrations, diagrams, photographs, and creative tasks to develop students' key competencies.

In the 10th grade Ukrainian history textbooks, the Ukrainian national movement is considered in the context of the topics «Western Ukrainian lands in the interwar period» and «Ukraine during the Second World War», which describe the creation of the OUN, its ideology, various forms of activity, the organization's leaders and the split into two parts at the beginning of the Second World War, the formation of various Ukrainian armed units, including the UPA, and its role in the national liberation movement. The grade 11 textbooks describe the development and gradual decline of the Ukrainian national movement in the final stages of World War II and in the postwar period, and analyze the reasons for its defeat. The Ukrainian national movement is most informatively reflected in textbooks written by O. Strukevych, M. Mudryi and O. Arkusha.

The coverage of the Ukrainian national movement in school literature is markedly dominated by the political and military component, while little attention is paid to spiritual and cultural aspects, and the history of everyday life. The coverage of the activities of the OUN leaders, in particular S. Bandera and A. Melnyk, in the final stages of World War II and in the postwar period is also incomplete. Some textbooks also contain some discrepancies in the interpretation of episodes of the Ukrainian national movement.

Keywords: school textbook, Ukrainian national movement, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Insurgent Army, World War II, nationalism.

Постановка проблеми. Шкільний підручник з історії України й сьогодні продовжує залишатися головним засобом навчання в середній школі, попри розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та доступність інформації з різних джерел. Призначенням підручника є не лише трансляція певного комплексу історичних знань, а й формування базових уявлень молоді про державу, історію свого народу, його надбання і втрати у контексті світового історичного процесу, формування загальнолюдських та національних духовних цінностей та свідомої громадянської позиції. Візія історичного минулого, представлена у шкільних підручниках є важливою для виховання національно свідомих громадян, патріотизму молодого покоління.

Слушною є думка О. Поповича, що у порівнянні з академічною історією, яка оперує всім масивом історичних знань, шкільна історія ретельно відбирала історичні факти відповідно до визначеної мети та вікових особливостей учнів, а сам факт брався як абсолютно вірогідний без будь-яких суб'єктивних нашарувань, що позбавляло шкільну історію полемізму і сумніву. До того ж, шкільний історичний наратив фактично відображає владну політику пам'яті, а тому є консервативнішим за академічну історію і довше зберігає усталені погляди на події, з іншого боку – більше зорієнтований на сьогоднішній день, на пошук у минулому способів вирішення актуальних проблем.[1, С. 140]

Дослідники українського підручникотворення відзначають, що з проголошенням незалежності України постала нагальна потреба у створенні нових підручників та навчальної літератури з історії України для середньої школи, позаяк у радянський період об'єктивне та всебічне висвітлення української історії, насамперед українського національно-визвольного руху ХХ ст., було неможливим. За роки незалежності було створено кілька поколінь шкільних підручників з історії України, а відображення в них українського національного руху пройшло шлях від перших згадок про Організацію українських націоналістів, часом з упередженими оцінками, до достатньо повного розгляду у шкільній літературі етапів українського національного руху, ключових подій та учасників.

У 2018-2019 рр. з'явилося нове покоління підручників з історії України для 10 і 11 класу, що було обумовлено як змінами у законодавчій базі (ухвалення Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», в якому члени Організації українських націоналістів (ОУН), Української повстанської армії (УПА), Української повстанчої армії отамана Тараса Боровця (Бульби) «Поліська Січ» та Української народної революційної армії (УНР), Української Головної Визвольної Ради (УГВР) названі, з-поміж інших, борцями за незалежність

України у ХХ ст.[2], нового Закону України про освіту, нових програм з історії), так і суспільно-політичними реаліями, зокрема збройною агресією РФ проти України, що зумовило необхідність не лише доповнення підручників новим матеріалом про останні події, а й наголошенням на окремих історичних сюжетах, які допомагають кращому осмисленню сучасних подій. У 2022 р. затверджено нові навчальні програми з історії для 6 – 11 класів закладів загальної середньої освіти, що поклало початок появі оновлених шкільних підручників. В сучасних шкільних підручниках з історії України базовий текст доповнено ілюстраціями, схемами, фотографіями, творчими завданнями, що має на меті сприяти впровадженню компетентнісного та різнорівневого підходів до навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема українського підручникотворення доби незалежності має розлогу історіографію. Так, формування змісту шкільного підручника та його модернізація відповідно до вимог часу, завдання й функції сучасного підручника історії для учнів розглядаються, розвиток історичної компетентності розглядаються в працях І. Гирича, В. Могорити, О. Радзивілл, Т. Ремех, О. Томаченко.[3; 4; 5; 6; 7] Ю. Малієнко та О. Гурська аналізують нові програми з історії України 2022 р. та їх вплив на формування змісту шкільної історичної освіти.[8] Б. Теміров досліджує висвітлення постаті Провідника ОУН С. Бандери у сучасних українських підручниках з історії.[9] Стаття С. Борчука містить аналіз висвітлення українського самостійницького руху часів Другої світової війни на сторінках енциклопедичних видань.[10] Найповніше питання висвітлення у шкільних підручниках з історії українського національного руху сер. ХХ ст. аналізуються в дисертаційному дослідженні О. Поповича «ОУН і УПА в політиці пам'яті та свідомості населення України (2005–2014)»[1], однак обраний автором хронологічний період не включає аналізу сучасних шкільних підручників.

Метою статті є аналіз репрезентації у сучасних шкільних підручниках з історії України різних аспектів українського національного руху середини ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Вивчення історії українського національного руху сер. ХХ ст. у середній школі розпочинається у 10 класі з ознайомлення з витоками руху, а саме зі створення ОУН та початкового періоду її діяльності. Дані сюжети у підручниках з історії України розглядаються у межах теми «Західноукраїнські землі в міжвоєнний період». У підручниках 2018 року видання йдеться про створення ОУН на основі об'єднання УВО зі студентськими та емігрантськими групами у Відні в 1929., про її ідеологію – інтегральний націоналізм, форми боротьби ОУН, в тому числі й атентати. При цьому автори різних підручників вдаються до спроби детальніше проаналізувати сутність ідеології ОУН. Так, О. Струкевич подає

наступне визначення: «Інтегральний націоналізм (український) (від латин. integer - цілий, єдиний, нерозривно зв'язаний та integrare - поновлювати) - один із різновидів європейського інтегрального націоналізму. Ідейна течія та політичний рух представників української нації, які застосовували радикальні політичні та збройні засоби заради відновлення втраченої української державності.»[11, С. 161] О. Пометун та Н. Гупан характеризують інтегральний націоналізм як радикальний націоналістичний рух у період між світовими війнами, який проголошував націю абсолютною цінністю, а досягнення незалежності України - вищою метою. Домінуючим для цієї ідеології було положення про національну революцію українського народу за власну національну самостійну й соборну державу.[12, С. 180]

У підручнику авторства І.О. Бурнейко, Г.М. Хлібовської, М.Є. Крижановської, О.В. Наумчук підкреслено, що ця доктрина звеличувала етнічну націю як вищу форму людської організації, що має право на власну державу.[13, С. 192] Аналізуючи причини зростання популярності ОУН серед молоді, автори відзначають, що схильність до радикальних дій імпонувала молодим людям, «доведеним до відчаю безробіттям і розчарованим поразками батьків».[13, С. 192].

Водночас О. В. Гісем, О. О. Мартинюк потрактовують інтегральний націоналізм як тоталітарну (авторитарну) ідеологію, а Організацію українських націоналістів характеризують як «законспіровану організацію із суворою військовою дисципліною, яка очолювала національно-визвольний рух українства протягом 1930 - 1950-х рр.»[14, С. 167-168]

У деяких підручниках здійснено спробу проаналізувати український націоналізм у контексті європейської суспільно-політичної думки. Так, М. Мудрий у підручнику «Історія: Україна і світ : (інтегрований курс, рівень стандарту)», в якому українська історія розглядається на широкому тлі світових подій, твердить, що формування українського націоналізму відповідало європейській практиці. [15, С. 164] О. Пометун та Н. Гупан відзначивши, що націоналізм на той час був досить поширеним у Європі, підкреслюють, що відмінність українського інтегрального націоналізму від європейського в тому, що він виникає «у середовищі пригнобленої нації і, розгортаючи боротьбу за її незалежність, не зазіхав на свободу інших націй».[12, С. 180-181]

Найповніше сутність Організації українських націоналістів та її ідеології висвітлено у підручнику О. Струкевича «Історія України (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. К., 2018». Український націоналістичний рух він визначає як «рух українського народу, що має на меті захист своїх політичних інтересів, уключаючи створення власної держави, і збереження культурної самобутності».[11, С. 159] На думку дослідника, причинами виникнення українського націоналістичного руху

були порушення щодо українців принципу національного самовизначення, проголошеного країнами Антанти щодо народів Австро-Угорщини, безрезультативність спроб українських політиків захистити українські права парламентським шляхом, крах прорадянських ілюзій, антиконституційні насильницькі дії польської влади щодо українського населення, гостре несприйняття молодими свідомими українцями реалій колоніальної залежності Західної України, а тому й переконаність у безкомпромісних, крайніх методах боротьби.[11, С. 159-160]

При цьому О. Струкевич підкреслює відмінність інтегрального націоналізму від інших націоналістичних доктрин, яка полягала насамперед в тому, що український націоналізм не містив ознак шовінізму чи расизму, а сам «націоналізм» члени ОУН розуміли як патріотизм, як захист власного народу в умовах колонізаторської політики інших держав. Щодо ОУН автор відзначає, що вона не була партією парламентського типу, а централізованою, глибоко законспірованою організацією, заснованою на жорсткій дисципліні.[11, С. 161]

В усіх вищезгаданих підручниках лідером ОУН від моменту її утворення названо Євгена Коновальця, містяться його портрет та біографічна довідка. Деякі дослідники відзначають, що його смерть від рук агента НКВС у 1938 р. стала важким ударом для Організації, яка відтак напередодні Другої світової війни опинилася без «авторитетного керівника».[13, С. 193] Підручники містять також портрети та біографічні довідки про творця концепції інтегрального націоналізму Д. Донцова. Серед інших лідерів ОУН називаються С. Бандера та М. Лебідь, здебільшого у контексті замаху на польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького та Варшавського й Львівського судових процесів над членами ОУН. Так, В. Власов та С. Кульчицький називають їх «молодими революціонерами, переконаними у правоті своєї справи».[16, С. 188] У підручнику цих авторів профільного рівня також подано уривки з джерел щодо Варшавського й Львівського процесів, а учням пропонується цікаве завдання – на основі аналізу раніше опрацьованих джерел порівняти їх з політичними процесами в СРСР.[17, С. 233-234] М. Мудрий серед лідерів ОУН, окрім Коновальця, Мельника і Бандери, називає Миколу Сціборського, Зенона Пеленського та Романа Сушка, втім не пояснюючи їх ролі у створенні та діяльності організації.[15, С. 165]

Аналізуючи різні форми діяльності ОУН, усі автори акцентують увагу на здійсненні нею атентатів. При цьому Г. Хлібовська, М. Крижановська, О. Наумчук відзначають, що частина українського політикуму тих часів, так само і частина членів ОУН, негативно ставилися до терактів, зокрема їх засуджували УНДО і митрополит Андрей Шептицький. Автори стверджують, що закордонний провід ОУН на чолі з Є. Коновальцем також виступали за «цивілізовані методи боротьби» і прагнув отримати підтримку іноземних держав. [19, С. 209]

Натомість на думку В. Власова та С. Кульчицького, ОУН не переоцінювала можливості індивідуального терору, і вважала, що «шлях до самостійності України прокладуть тільки дії мас, спрямовані на розхитування й знищення окупаційних структур». При цьому вони твердять, що Є. Коновалець та його однодумці вважали терор корисним для досягнення цілей.[16, С. 188]

Більшість сучасних підручників з історії України розповідають про розкол в лавах ОУН вже після вбивства Є. Коновальця, підкреслюючи відмінності у поглядах між старшим поколінням ОУН (закордонним Проводом) та молодшим, «крайовиками». В. Власов та С. Кульчицький повідомляють, що напружені стосунки між закордонним Проводом (ПУН) і Крайовою ексекутивною склалися від початку. Причиною наростання напруженості стали неправдиві чутки, що польські спецслужби отримували інформацію від деяких членів закордонного проводу ОУН. [16, С. 189]

Детально аналізується український національно-визвольний рух в контексті подій Другої світової війни. У підручнику В.С. Власова та С.В. Кульчицького «Історія України (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ, 2018» відзначається, що з початком Другої світової війни та радянзації західних областей України, в умовах заборони усіх українських політичних партій, лише ОУН як нелегальній організації вдалося зберегти мережу своїх осередків, які поширювали листівки, гуртували молодь, чинили збройні акції проти радянських органів та військових, справедливо вважаючи нову владу окупаційним режимом. Коротко розповідається у підручнику про розкол в лавах ОУН, який відбувся після смерті Є. Коновальця. Причиною розколу автори підручника називають внутрішні розбіжності між старшим поколінням УВО–ОУН, яке здебільшого перебувало в еміграції і не мало реального впливу на Батьківщині, та молодшим, т.зв. крайовиками, які прагнули до революційних методів боротьби для здобуття незалежності України.[16, С. 205] Наводять автори й визначення широко вживаного терміну «бандерівці», лаконічно визначаючи їх як членів крила ОУН, яке очолював С. Бандера.[16, С. 205]

Стисло охарактеризовано в підрозділі під назвою «Чим визначалася діяльність націоналістичних організацій» створення «Легіону українських націоналістів» з двох батальйонів – «Нахтігаль» і «Роланд», проголошення 30 червня 1941 р. ОУН(б) Акту відновлення Української держави, формування українських збройних загонів опору - «Поліська Січ» Тараса Бульби-Боровця та Української повстанської армії (УПА) ОУН(б), а також «похідних груп», за допомогою яких ОУН прагнула поширити свій вплив на східні й південні області УРСР. Підрозділ доповнено уривками з праць сучасних українських істориків з оцінками Акту відновлення Української держави та діяльності націоналістичного підпілля в контексті звинувачень останнього у колабора-

ціонізмі, а учням пропонується поміркувати, що дало підстави історикам для їхніх висновків та чи згодні вони з такою точкою зору. [16, С. 215-216]

Надалі розгортання національного руху у роки війни аналізується в параграфі «Розгортання руху Опору в Україні», в якому подано характеристику УПА, зокрема її чисельність (зазначено, що загалом через лави УПА пройшло понад 100 тис. осіб), її структуру (УПА-Північ, УПА-Захід, УПА-Південь), тактичні форми боротьби, називаються командири Повстанської Армії - Василь Івахів, Дмитро Клячківський та Роман Шухевич. Символічним днем заснування Української повстанської армії назване 14 жовтня 1942 р. У підручнику відзначається, що УПА вела боротьбу на два фронти – проти нацистських окупантів та проти партизанських загонів. [16, С. 205] Коротко охарактеризовано боротьбу УПА з регулярними радянськими військами та частинами НКВС на завершальному етапі війни та масштабні операції НКВС під назвою першої «Великої блокади». У підручнику простежено і зміни політичного характеру, які відбулися в націоналістичному підпіллі, зокрема процес демократизації ОУН, який знайшов вираз у відмові від принципу однопартійності та проголошенні УПА всеукраїнськими збройними силами, створення представницького органу для політичного керівництва визвольною боротьбою - Української головної визвольної ради (УГВР) на чолі з К. Осмаком. Для самостійного аналізу школярам пропонуються уривки з джерел, які характеризують діяльність УПА. [16, С. 232-234]

Підручник вказаних авторів профільного рівня змістовно майже не відрізняється від рівня «стандарту», лише містить розлогішу біографічну довідку про С. Бандеру, додаючи до короткої біографії Провідника ОУН його оцінки німецьким генералом Бергером та сучасним українським істориком А. Кентієм. [17, С.251] Разом з тим, обидва підручники майже не відображають діяльності ОУН(м) в роки Другої світової війни, окрім організації «похідних груп», та не висвітлюють репресії нацистів проти членів націоналістичного підпілля, окрім короткої згадки про розстріл оунівців у Бабиному Яру.

У 2023 р. з'явився новий підручник В. Власова, С. Кульчицького, О. Панаріна «Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти», до якого було додано посилання на методичний супровід підручника за QR-кодом. Стосовно історії українського національного руху сер. ХХ ст. дане видання за невеликим винятком повторює зміст попереднього підручника профільного рівня. Винятком є долучення до розділу про становлення Організації українських націоналістів визначення термінів «український націоналізм» та «інтегральний націоналізм» та короткої біографії В'ячеслава Липинського, втім без пояснення його ролі у діяльності українських націоналістів.[18, С. 231, 233]

У підручнику О. Гісема та О. Мартинюка вказується, що український національний рух напередодні Другої світової війни гуртувався навколо декількох центрів. Перший з них був репрезентований урядом УНР в екзилі на чолі з М. Левицьким, діячі якого на початку Другої світової війни не мали чіткої єдиної позиції, а після поразок Польщі і Франції спробували налагодити співпрацю з Німеччиною, а також планували створити на Волині збройні загони «Січі», які мали зорганізуватися в армію для визволення України спільно із німецькими військами від більшовизму (реалізація цієї ідеї почалась в середині 1940 р.). Іншим центром були українські монархісти на чолі з П. Скоропадським, які також орієнтувалися на Німеччину. Третім центром стала ОУН, яка посідала найбільш дієву позицію серед українських політичних сил, спираючись на розгалужене підпілля на західноукраїнських землях та осередки в різних країнах Європи.[14, С. 202] О. Гісем та О. Мартинюк подають інформацію про розкол в ОУН, організацію обома фракціями ОУН «похідних груп», проголошення 30 червня 1941 р. Акту відновлення Української держави. [14, С.202] На відміну від авторів попередніх підручників, вони подають повнішу інформацію про діяльність ОУН(М), зокрема про створення нею «похідних груп», завданням яких було створення українського уряду, який мав організувати суспільно-політичне, економічне й культурне життя в Україні, про утворення у жовтні 1941 р. в Києві Української Національної Ради (УНРади) на чолі з професором М. Величковським та міської управи на чолі з професором О. Оглобліним, якого згодом змінив професор В. Багазій. Вказується, що провідники ОУН(М) також очолили місцеве самоврядування в Києві, Житомирі, Харкові, Полтаві, Чернігові та інших містах. Йдеться про подальшу діяльність Київської УНРади та її об'єднання із Львівською УНРадою, що авторами підручника трактується як «символічний акт єдності українського народу».[14, С. 203] Також вказаний підручник детальніше повідомляє про репресії з боку німецької окупаційної влади щодо українських націоналістів. Ще однією політичною силою, яка спершу боролась із залишками радянських підрозділів та партизанами на Волині та Поліссі, а згодом й проти нацистів, стала «Поліська Січ» під проводом Тараса Бульби (Боровця). О. Гісем та О. Мартинюк не лише оповідають про формування Т. Бульбою (Боровцем) збройних загонів «Поліська Січ», «Українська повстанська армія» (перейменована пізніше на Українську народно-революційну армію (УНРА), а й вказують на проголошення ним «Поліської республіки» із центром в Олевську. Вони стверджують, що у листопаді 1943 р. Т. Бульба (Боровець) намагався шляхом переговорів із німецькою адміністрацією змінити окупаційну політику в Україні, але був заарештований й відправлений до концтабору. Дослідники зазначають, що на початок 1943 р. серед усіх українських партій та організацій легальну роботу продовжував лише Український центральний комітет, створений у Кракові в 1940 р. на чолі з В. Кубійовичем. [14, С. 204]

У параграфі «Рух Опору та його течії в Україні» йдеться про створення та розгортання діяльності Української повстанської армії (УПА). Датою її виникнення названо 14 жовтня 1942 р. Аналогічно до інших підручників, дана книга вказує, що УПА фактично вела боротьбу проти трьох сил - проти більшовизму, нацизму та польського визвольного руху на західноукраїнських землях. Детально аналізується українсько-польське протистояння часів Другої світової війни, зокрема вказується, що окрім збройного протистояння були й спроби вирішити проблему шляхом переговорів, засудження й заборона ОУН антипольських дій.[14, С. 214-216]

Охарактеризовано й зміни в ідеології ОУН(Б) в роки війни, так III Надзвичайний великий збір ОУН(Б) у серпні 1943 р. виробив соціально-економічну платформу організації, яка передбачала безоплатну передачу землі селянам, свободу вибору форм господарювання, визнавалося право на існування інших політичних течій і партій, відбулася фактична відмова від гасла «Україна для українців». [14, С. 215]

Розглядаючи національний рух Опору на завершальному етапі війни О. Гісем та О. Мартинюк вказують, що від січня 1944 р. боротьба УПА була спрямована проти радянських військ, однак українські націоналісти рішуче відмовились від співпраці з Німеччиною. [14, С. 229]

Достатньо повно український національний рух в роки Другої світової війни проаналізовано у підручнику авторського колективу І.О. Бурнейко, Г.М. Хлібовської, М.Є. Крижановської, О.В. Наумчук «Історія України. Рівень стандарту: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль, 2018». Розколу у лавах ОУН тут присвячено окремий підрозділ, в якому проаналізовано відмінності у поглядах обох фракцій ОУН, наголошено, що вони однаково вважали більшовизм своїм ворогом й прагнули незалежності України, однак мельниківці сподівалися на підтримку нацистської Німеччини й досягнення незалежності України вважали поступовим, еволюційним процесом, натомість бандерівці були переконані, що ОУН повинна спиратися лише на власні сили й розгорнути революційно-партизанську боротьбу. Підрозділ доповнено біографічними довідками Андрія Мельника та Степана Бандера й рекомендацією до перегляду фільму «Обличчя української історії. Степан Бандера».[13, С. 215] Надалі український національно-визвольний рух аналізується в контексті руху Опору в роки Другої світової війни, зокрема у підручнику описано діяльність «похідних груп», організованих як мельниківцями, так і бандерівцями, проголошення Акту відновлення Української Держави у Львові та створення ОУН(м) у жовтні 1941 р. в Києві Української Національної Ради, яка своєю головною метою визначила «виховання молоді як свідомих громадян, розвиток національної культури й освіти, відбудову економіки та відновлення церковно-релігійного життя».[13, С. 231] Стисло охарактеризовано діяльність

Тараса Бульби (Боровця), зокрема створення ним «Поліської Січі» й проголошення Олевської Республіки, формування Української повстанської армії та створення Української головної визвольної ради. Фактичний матеріал доповнено портретами та біографічними даними Тараса Боровця (Бульби), Романа Шухевича та Кирила Осмака.[13, С. 232-235] Як додатковий матеріал для опрацювання теми школярам пропонуються інтернет-джерела: Т. Бульба-Боровець. Армія без держави (<http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2416/file.pdf>), Зроблено в Україні. Історія УПА (<https://www.youtube.com/watch?v=yBzWUJm06s>) та Історія ОУН-УПА (<https://www.youtube.com/watch?v=IicaZ8N7NVO>).[13, С. 236]

У 2023 р. з'являється новий підручник авторства Г.М. Хлібовської, М.Є. Крижановської, О.В. Наумчук, на титульній сторінці якого вказано, що його створено відповідно до навчальної програми для закладів загальної середньої освіти «Історія України. 10-11 класи», затвердженої наказом МОН від 3 серпня 2022 р. Проте новий підручник фактично є передруком попереднього видання, єдина відмінність – додавання QR-кодів до посилань на інтернет-ресурси.[19]

У підручнику О. Струкевича висвітлюється розкол в лавах ОУН на початковому етапі Другої світової війни, аналізуються розбіжності у поглядах ОУН(м) та ОУН(б), йдеться про те, що обидві організації вирішили взяти участь у можливій війні проти Росії. Історик вказує, що ОУН(м) планувала створення легіону або справжньої національної армії, що складалася б з українських емігрантів, створивши з цією метою Товариство колишніх українських вояків. ОУН(б) у квітні 1941 р. домовилася з німецьким командуванням про підготовку двох батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд», які стали б осередком національних збройних сил і служили б справі національної революції.[11, С. 185] У підручнику вміщено розлогий сюжет про проголошення Акту відновлення Української держави 30 червня 1941 р. та створення Українського державного правління на чолі з Я. Стецьком.[11, С. 186] О. Струкевич детально розповідає про діяльність «похідних груп», створених ОУН(Б) й ОУН(М), відзначаючи, що протягом короткого часу українське самоврядування було запроваджене в одинадцятьох областях України, про Українську національну раду, створену в Києві та її діяльність, об'єднання з львівською УНРадою, а також про репресії нацистів проти українського національного руху.[11, С. 187-189]

Окремий підрозділ у підручнику присвячено діяльності Тараса Бульби (Боровця), зокрема організації ним Поліської Січі та проголошенні згодом Поліської республіки з центром у м. Олевську. Автор підручника повідомляє, що на території республіки було ліквідовано колгоспи, землю повернуто селянам, чисельність збройного формування доведена до 3 тис. бійців, налагоджено підготовку військових кадрів, відкрито лікарню та кооперативну

їдальню. У «республіці» працювали пошта, телефонний зв'язок, електростанція, друкували газету «Гайдамака», демонтували радянські пам'ятники й атрибути. В подальшому репресії з боку німецької окупаційної влади змусили Т. Бульбу (Боровця) піти у підпілля й розпочати створення нового збройного формування - Української повстанської армії (УПА), метою якої було визначено здобуття державної незалежності України та захист українців від свавілля німецьких окупантів.[11, С. 189-190]

Грунтовно у підручнику аналізується й створення українськими націоналістами Української повстанської армії. Так, вказується, що у вересні 1941 р. на конференції ОУН(б) було вирішено посилити антинацистську пропаганду й розпочати підготовку до створення української армії, з цією метою було відкрито старшинську школу в Мостах поблизу Львова й підстаршинську школу в Поморянах, в яких проводилося навчання радистів, санітарів тощо. Зміну стратегії й тактики ОУН О. Струкевич аналізує в контексті подій радянсько-німецької війни. Він детально описує діяльність УПА, її боротьбу з нацистами, радянськими формуваннями та польськими партизанами, підкреслюючи, що УПА стала гідною силою, що поставила під свій контроль значні території Волинської, Рівненської та Житомирської областей, частково Поділля, південні території Пінської й Брестської областей Білорусії. При цьому Повстанська Армія визначала себе не як рух Опору, який в Європі боровся за відновлення знищеної нацистами національної державності, а як повстанський рух, кінцевою метою якого було створення незалежної Української держави. Відтак, УПА вела боротьбу проти всіх, хто становив загрозу для української державності.[11, С. 207-210]

Новий погляд на розгортання українського національного руху у роки Другої світової війни пропонує інтегрований курс «Історія: Україна і світ» авторства М. Мудрого та О. Аркуші. Відповідно до нової навчальної програми підручник акцентує увагу на взаємодії української та світової історії. Так, у ньому детально проаналізовано обставини розколу в середовищі ОУН. Автори відзначають, що «наприкінці 1939 р. в ОУН загострилися відносини між радикальним крилом на чолі зі Степаном Бандерою і поміркованою частиною, що гуртувалася навколо голови проводу Андрія Мельника. Місцеві осередки, які витримували головний тягар підпільної боротьби, склалися з молодих людей, що прагнули до керівництва та безоглядно переймали авторитарні ідеї та методи. Сильний вплив на їхній світогляд мав Дмитро Донцов, який пропагував культ волі й сили. Старші провідники ОУН проявляли схильність до більшого консерватизму. Вони могли наголошувати на позитивних рисах італійського фашизму, але засуджували нацизм». [15, С. 224-225]

На відміну від інших підручників з історії України для 10 класу, підручник М. Мудрого та О. Аркуші, окрім розгляду діяльності ОУН, подає коротку характеристику діяльності Українського центрального комітету у

Кракові на чолі з Володимиром Кубійовичем в 1939-1945 рр., а також українського руху у Закарпатті в умовах угорського панування, де було створено крайовий провід ОУН «Закарпаття», який очолив Андрій Цуга.[15, С. 226-229]

Український національний рух в роки Другої світової війни авторами аналізується у контексті європейського руху Опору, при цьому автори підкреслюють суттєву відмінність руху Опору в Україні – якщо у Західній Європі рух Опору не був ускладнений внутрішніми поділами, то на території України рух Опору був жорстко поділений: український національно-визвольний рух, який спирався на тривалу історію боротьби за українську державність, польський національний рух, який орієнтувався на річпосполитську традицію, та комуністичний партизанський рух, який прагнув відновлення радянської влади, при цьому ці течії знаходилися у стадії гострого конфлікту один з одним. У підручнику підкреслюється, що «український національно-визвольний рух у 1940-х роках мав ознаки класичного повстання. Він розвивався поетапно - від таємної організації (ОУН) через масовий збройний опір до партизансько-повстанської війни.»[15, С. 253]

У підручнику ґрунтовно висвітлюється проголошення Акту відновлення Української Держави, підкреслено роль Я. Стецька у цих подіях, наведено оцінки провідними політичними силами українського руху цієї акції.[15, С. 253-254] Окремий підрозділ присвячений організації українських збройних формувань Тарасом Бульбою-Боровцем та ОУН(Б), аналізується процес формування УПА, її структура, соціальний та національний склад.[15, С. 255 -257]. У підручнику окреслено роль III Надзвичайного великого збору ОУН(б) в еволюції програмних засад українського національно-визвольного руху, та створення Української головної визвольної ради, змістовно проаналізовано розгортання в Західній Україні осередків польського руху Опору та польсько-українські взаємини часів Другої світової війни. [15, С. 257 -258, 260-263].

Автори шкільних підручників з історії України, аналізуючи чинники поразки українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни головною її причиною вказують брак фізичних сил і матеріальних ресурсів в умовах тоталітаризму та протистояння з кількома супротивниками одночасно.[20, С. 5; 21, С. 9].

Вивчення історії українського національного руху продовжується в 11 класі. В шкільних підручниках з історії України для 11 класу українська національно-визвольна боротьба повоєнного періоду розглядається у підрозділі «Радянізація західноукраїнських областей УРСР». Автори підручників відзначають, що у повоєнний період очолили цю боротьбу ОУН та УПА, які намагались зберегти в західній Україні свій вплив та перешкодити встановленню там радянської влади.[22, С. 29; 24, С. 31; 20, С. 36]. Так, на думку О. Струкевича, провідники ОУН та УПА сподівалися, що із завершенням радянсько-німецької війни неминучий конфлікт між західними демократіями

та СРСР, в якому останній зазнає поразки, що створить можливості для відродження української державності. Тому з відступом вермахту УПА розгорнула масштабну боротьбу проти радянської влади.[20, С. 36].

Також у шкільному курсі історії України повоєнного періоду йдеться й про боротьбу націоналістичних сил в Закарпатті - на українських етнічних землях Лемківщини, Надсяння, Холмщини та Підляшшя, які увійшли до складу польської держави.[20, С. 38; 22, С. 28].

У шкільних підручниках для 11 класу висвітлюються різні форми боротьби ОУН-УПА в повоєнні роки - антирадянська пропаганда, псування майна, зрив відвантаження сільгосппродукції, терористичні акти проти співробітників каральних органів та партійно-радянських працівників, колгоспної адміністрації, фахівців з інших областей УРСР тощо. Так, В. Даниленко та М. Смольницька наголошують: «Завдяки інформаційно-психологічному впливові підпілля змогло довгий час зберігати широку соціальну базу та можливість регенерувати власні сили, утримувати ідейно-духовний зв'язок з населенням певних територій».[25, С. 29] Шкільний підручник цих авторів пропонує учням цікаві завдання спрямовані на формування компетентностей - просторової, логічної, інформаційної, аксіологічної, мовленнєвої. Так, в контексті вивчення українського національного руху сер. ХХ ст., школярам пропонується робота з картою, текстом підручника, діаграмою «Соціальний склад УПА», аргументація своїх поглядів, підготовка доповіді «Український національно-визвольний рух у західних областях України в 1944 – 1950 рр.: особливості діяльності», а також перегляд відеоматеріалів за творами Ніла Хасевича та його учнів «Графіка в бункерах УПА» і аналіз на їх основі етапів протистояння радянської влади та українського визвольного руху.[25, С. 30]

Автори підручників розповідають про масштабну боротьбу радянської влади з українськими повстанцями, зокрема про операцію військ НКВС під назвою «Велика блокада», великі втрати українського підпілля у цій боротьбі і, у зв'язку з цим, вимушену зміну тактики бойових дій – від відкритого збройного протистояння до підпільної боротьби, тактики партизанської війни «малими групами».[21, С. 34-36; 22, С. 29; 25, С. 29; 23, С. 25; 24, С. 32] Більшість авторів підручників підкреслює те виняткове значення для українського національного руху повоєнної доби, яке мала смерть командира УПА Р. Шухевича, після якої збройний рух опору поступово згасає. Так, М. Мудрий відзначає: «Його смерть істотно підірвала потенціал націоналістичного підпілля. Невдовзі ліквідували й інших найбільш досвідчених і авторитетних керівників повстанського руху. У травні 1954 р. заарештовано останнього головнокомандувача УПА Василя Кука. Надалі (аж до 1960 р., коли на Тернопільщині було викрито останню криївку і загинули останні підпільники) траплялися тільки поодинокі акції пригаслого повстанського руху».[26, С. 51]

Висновки. Аналіз сучасних шкільних підручників з історії України засвідчує достатньо повне, в межах формату підручника, висвітлення історії українського національного руху середини ХХ ст., його етапів, ключових подій та постатей. Автори шкільної літератури приділяють увагу становленню українського національного руху у міжвоєнний період, його розгортанню в роки Другої світової війни та повоєнного десятиліття, аналізують причини його поразки та згасання. Найінформативніше український національний рух відображено в підручниках авторства О. Струкевича, М. Мудрого та О. Аркуші.

Для аналізу українського національного руху в середині ХХ ст. автори шкільних підручників використовують хронологічний принцип, що з одного боку дозволяє простежити його розвиток в ширшому контексті воєнно-політичної історії, з іншого боку – звужує можливості для учнів комплексного сприйняття цього явища як цілісного феномену. На нашу думку, доречніше було б окреслити розгортання українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни в одному розділі підручника, не поділяючи матеріал на окремі підрозділи. Варто зауважити, що у висвітленні українського національного руху помітно домінує політично-мілітарна складова, натомість мало уваги приділено духовним та культурним аспектам, історії повсякдення. Також неповним є висвітлення діяльності Провідників ОУН, зокрема С. Бандери та А. Мельника, на завершальному етапі Другої світової війни та у повоєнний час, оскільки їх біографічні довідки містять лише констатацію факту виїзду в еміграцію та повідомлення про смерть.

В різних шкільних підручниках можна зустріти і деякі розбіжності у тлумаченні епізодів українського національного руху. Так, одні автори цілком слушно не називають точної дати утворення УПА, вказуючи початком її формування осінь 1942 р., В. Власов і С. Кульчицький символічно датою утворення визначають 14 жовтня, натомість підручник О. Гісема та О. Мартинюка чітко вказує цю дату як дату створення Армії, без вказівки на її умовність. В підручниках О. Струкевича, О. Гісема та О. Мартинюка йдеться про проголошення Т. Бульбою (Боровцем) на Волині Поліської республіки, натомість М. Мудрий, І. Бурнейко, Г. Хлібовська та ін. називають її Олевською. На нашу думку, такі неточності у формулюваннях в шкільній літературі мають бути усунені.

Перспективні напрямки даного дослідження вбачаються насамперед в аналізі висвітлення різних аспектів національного руху в сучасних підручниках для ЗВО України, і в академічній літературі загалом.

Література:

1. Попович О.А. ОУН і УПА в політиці пам'яті та свідомості населення України (2005–2014) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. Львів, 2018. 266 с.

2. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті : Закон України від 9 квітня 2015 року № 314-VIII / Верховна рада України: офіційний вебпортал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>

3. Гирич І. Страсті навколо підручників з історії: підручник як головний засіб будівництва держави. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: Міжвід. зб. наук. пр. 2007. Вип. 16(1). С. 243-252

4. Могорита В. М. Модернізаційні процеси у формуванні змісту навчальних програм та шкільних підручників з історії. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2018, № 61. С. 188 - 192

5. Радзивілл О. А. Шкільний підручник нового покоління з історії України: інтеграція здобутків науки й вимог оновлення змісту шкільної історичної освіти. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. 2006, Том 1 № 20. С. 461-464

6. Ремех Т. Розвиток історичної компетентності десятикласників засобами підручника історії України. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. праць / голов. ред. О.М.Топузов. К.: Педагогічна думка, 2019. Вип. 23. С. 244 - 258

7. Томаченко О. В. Українські шкільні підручники 1990–2009 рр. з історії: здобутки і проблеми написання. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2012, вип. XXXIV. С. 134-139

8. Малієнко Ю. ., Гурська О. Оновлені програми з історії України 2022: наративи, концепти, перспективи підручникотворення. *Проблеми сучасного підручника*. 2023 (29). С. 125–136.

9. Теміров Б. Постать Степана Бандери у сучасних українських підручниках з історії. *Історичні і політологічні дослідження*. 2020, № 1 (66). С. 86 – 96

10. Борчук С. Український національно-визвольний рух у роки Другої світової війни в енциклопедичних виданнях (на прикладі ОУН та УПА). *Галичина*. 2017. Ч. 29-30. С. 210-216.

11. Струкевич О. К. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. К. : Грамота, 2018. 240 с.

12. Пометун О. І. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / О.І.Пометун, Н.М.Гупан. К. : УОВЦ «Оріон», 2018. 256 с.

13. Бурнейко І.О., Хлібовська Г.М., Крижановська М.Є. , Наумчук О.В. Історія України. Рівень стандарту : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2018. 256 с.

14. Гісем О. В. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 240 с.

15. Мудрий М. М. Історія: Україна і світ (інтегрований курс, рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. освіти / М.М. Мудрий, О.Г. Аркуша. К. : Генеза, 2018. 288 с.

16. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2018. 256 с.

17. Власов В. С. Історія України (профільний рівень) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2018. 304 с.

18. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький, О. Є. Панарін. Київ : Літера ЛТД, 2023. 312 с.

19. Хлібовська Г., Крижановська М., Наумчук О. Історія України. Рівень стандарту: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2023. 292 с.

20. Струкевич О. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти / Олексій Струкевич, Степан Дровозюк. Київ: Грамота, 2019. 240 с.
21. Гісем О. В. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с.
22. Сорочинська Н.М., Гісем О.О. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 кл. закл. загальн. серед. освіти / Н. М. Сорочинська, О. О. Гісем. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2019. 240 с. :
23. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с.
24. Хлібовська Г. М. Історія України. Рівень стандарту : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, О. В. Наумчук, М.Є. Крижановська, І. Б. Гирич, І. О. Бурнейко. Тернопіль : Астон, 2019. 256 с.
25. Даниленко В.М. Історія України : рівень стандарту : підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / Віктор Даниленко, Мирослава Смольницька. Київ : Генеза, 2019. 224 с.
26. Мудрий М. М. Історія: Україна і світ (інтегрований курс, рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / М.М. Мудрий, О.Г. Аркуша. К. : Генеза, 2019. 304 с.

References:

1. Popovych O.A. (2018). OUN i UPA v politytsi pam'yati ta svidomosti naselennia Ukrainy (2005-2014) [OUN and UPA in the memory policy and consciousness of the Ukrainian population (2005–2014)] : diss... kand.ist.nauk: 07.00.01 [Dissertation for the degree of the Candidate of Historical Sciences in the specialty 07.00.01]/ Institut ukrainoznavstva im. I. Krip'iakovicha NAN Ukrainy/ Lviv [in Ukrainian]
2. Pro pravoviy status ta vshanuvannia pam'yati bortsiv za nezalezhnist' Ukrainy v XX stolittiy (2015) [On the legal status and honoring the memory of fighters for independence of Ukraine in the XX century]: Zakon Ukrainy` vid 9 kvitnia 2015 r. № 314-VIII. [Law of Ukraine No. 314-VIII of April 9, 2015]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>
3. Gyrych I.(2007) Strasti navkolo pidruchnykiv z istorii: pidruchnyk yak glavnyi zasib budivnytstva derzhavy. [Passions around history textbooks: the textbook as the main means of state building]. *Problemy istoriyi Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky: Mizhvid. zb. nauk. pr. - Problems of Ukraine's History: Facts, Judgments, and Searches.* Vol. 16(1). pp. 243-252
4. Mororyta V.M.(2018) Modernizatsiyni protsesy u formuvanni zmisty navchalnykh program ta shkilnykh pidruchnykiv z istorii [Modernization processes in shaping the content of history curricula and school textbooks]. *Naukoviy chasopys NPU im. M.P. Dragomanova - Scientific Journal of the Drahomanov National Pedagogical University.* № 61. pp. 188 – 192
5. Radzyvill O.A. (2006) Shkilnyi pidruchnyk novogo pokolinnya z istorii Ukrainy: integratsia zdobytktiv nauky i vymog onovlennia zmisty shkilnoi istorychnoi osvity. [A New Generation School Textbook on the History of Ukraine: Integration of Scientific Achievements and Requirements for Updating the Content of School History Education]. *Naukovi pratsi istyrychnogo facul'tetu Zaporizkogo derzhavnogo universytetu - Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhia State University.* Vols. 1 # 20. pp. 461-464
6. Remeh T.(2019) Rozvytok istorychnoi kompetentnosti desiatyklasnykiv zasobamy pidruchnyka istorii Ukrainy [Development of historical competence of tenth-graders by means of the Ukrainian history textbook]. *Problemy suchasnogo pidruchnyka: zb.nauk.prats - Problems of a modern textbook.* Kiiiv, Vol. 23. pp. 244 – 258

7. Tomachenko O.V.(2012) Ukrainski shkilni pidrychnyky 1990 - 2009 rr. z istorii: zdobytty i problemy napysання [Ukrainian school history textbooks of 1990-2009: achievements and problems of writing]. *Naukovi pratsi istirychnogo facultetu Zaporizkogo derzhavnogo universytetu - Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhia State University*. Vols. XXXIV. pp. 134-139

8. Maliyenko, Yu., Gurska, O. (2023) Onovleni programy z istorii Ukrainy 2022: naratyvy, kontsepty, perspektyvy pidrychnykotvorennia [Updated Ukrainian History Programs 2022: Narratives, Concepts, and Prospects for Textbook Development]. *Problemy suchasnogo pidrychnyky - Problems of the modern textbook*. Vols. 29. pp. 125–136.

9. Temirov B.(2020) Postat' Stepana Bandery u sychasnykh ukrainskykh pidrychnykh z istorii [The Figure of Stepan Bandera in Modern Ukrainian History Textbooks]. *Istorychni i politologichni doslidzennia - Historical and political science research*. Vols. 1(66). pp.. 86 – 96

10. Borchuk S. (2017) Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi ruh u ruky Drugoi svitovoi viyny v entsyklopedychnykh vydanniah (na pryklady OUN ta UPA) [The Ukrainian National Liberation Movement during the Second World War in Encyclopedic Editions (on the Example of the OUN and UPA)]. *Galychyna - Galicia*. Vol. 29-30. pp.. 210-216.

11. Strukevych, O. (2018) Istoriiia Ukrainy (riven standart): pidruch. dlia 10 kl. zakl. zah. seredn. osvity [History of Ukraine (standard level): textbook for 10 cl. closed secondary education]. Kyiv: Hramota.

12. Pometun, O. I., Hupan, N. M. (2018) Istoriiia Ukrainy: riven standartu: pidruch. dlia 10 kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine: riven standart: pidruch. dlia 10 kl. treasured. zahalnoi serednoi osvity]. Kyiv: UOVTs «Orion».

13. Burneiko, I. O., Khlibovska, H. M., Kryzhanovska, M. Ye., Naumchuk, O. V. (2018) Istoriiia Ukrainy. Riven standartu: pidruchnyk dlia 10 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Level standard: a textbook for Grade 11 general secondary education institutions]. Ternopil: Aston.

14. Gisem, O. Martynuk, O.(2018) Istoriiia Ukrainy: riven standartu: pidruch. dlia 10 kl. zakl. zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine: riven standart: pidruch. dlia 10 kl. treasured. zahalnoi serednoi osvity]. Kharkiv: Ranok.

15. Mudryi, M. M., Arkusha, O. H. (2018) Istoriiia: Ukraina i svit (intehr. kurs, riven standartu): pidruch. dlia 10 kl. zakl. zah. ser. osvity [History: Ukraine and the world (integrated course, standard level): textbook for 10 cl. closed secondary education. Kyiv: Heneza.

16. Vlasov, V.S., Kulchytskyi, S. V. (2018) Istoriiia Ukrainy (riven standartu): pidruchyky dlia 10 klasy zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (standard level): textbook for grade 10 of general secondary education institutions]. Kyiv: Litera LTD.

17. Vlasov, V.S., Kulchytskyi, S. V. (2018) Istoriiia Ukrainy (profilnyi riven): pidruchyky dlia 10 klasy zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (profile level): textbook for the 10th grade of general secondary education institutions]. Kyiv: Litera LTD.

18. Vlasov, V.S., Kulchytskyi, S. V., Panarin, O.E. (2023) Istoriiia Ukrainy (riven standartu): pidruchyky dlia 10 klasy zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (standard level): textbook for grade 10 of general secondary education institutions]. Kyiv: Litera LTD.

19. Khlibovska, H. M., Kryzhanovska, M. Ye., Naumchuk, O. V. (2023) Istoriiia Ukrainy. Riven standartu: pidruchnyk dlia 10 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Level standard: a textbook for Grade 11 general secondary education institutions]. Ternopil: Aston.

20. Strukevych, O. (2019) Istoriiia Ukrainy (riven standart): pidruch. dlia 11 kl. zakl. zah. seredn. osvity [History of Ukraine (standard level): textbook for 10 cl. closed secondary education]. Kyiv: Hramota.

21. Gisem, O., Martynuk, O.(2019) Istoriiia Ukrainy: riven standartu: pidruch. dlia 11 kl. zakl. zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine: riven standart: pidruch. dlia 10 kl. treasured. zahalnoi serednoi osvity]. Kharkiv: Ranok.
22. Sorochynska, N., Gisem, O. (2019) Istoriiia Ukrainy: riven standartu: pidruchyк dlia 11 kl. zakl. zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine: riven standart: pidruch. dlia 10 kl. treasured. zahalnoi serednoi osvity]. Ternopil: Navchalna knyга – Bogdan.
23. Vlasov, V.S., Kulchytskyi, S. V. (2019) Istoriiia Ukrainy (riven standartu): pidruchyк dlia 11 klasy zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (standard level): textbook for grade 10 of general secondary education institutions]. Kyiv: Litera LTD.
24. Khibovska, H.M., Naumchuk, O.V., Kryzhanovska, M. Ye., Burneiko, I. O. (2019) Istoriiia Ukrainy. Riven standartu: pidruchnyк dlia 10 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Level standard: a textbook for Grade 11 general secondary education institutions]. Ternopil: Aston.
25. Danylenko, V., Smolnitska M.(2019) Istoriiia Ukrainy. Riven standartu: pidruch. dlia 11 kl. zakl. zah.sered. osvity [History of Ukraine. Level standard: a textbook for Grade 11 general secondary education institutions]. Kyiv: Heneza.
26. Mudryi, M. M., Arkusha, O. H. (2019) Istoriiia: Ukraina i svit (intehr. kurs, riven standartu): pidruch. dlia 11 kl. zakl. zah. ser. osvity [History: Ukraine and the world (integrated course, standard level): textbook for 10 cl. closed secondary education. Kyiv: Heneza.